

Jacek Biskupski Wyższa Szkoła Kadr Menadżerskich w Koninie
ORCID 0000-0002-9209-4061

Alkoholizm na łamach wybranych czasopism medycznych w dwudziestoleciu międzywojennym

W okresie międzywojennym na polskim rynku wydawniczym pojawiało się wiele publikacji z zakresu medycyny z uwagi na prowadzone wówczas liczne badania w tej dziedzinie¹. Jak podaje Grażyna Wrona w tym czasie funkcjonowało w Polsce pięć wydziałów lekarskich mieszczących się na Uniwersytetach: Jagiellońskim, Warszawskim, Poznańskim, Lwowskim i Wileńskim. Działały także 84 naukowe towarzystwa lekarskie, w tym 20 ogólnych i 64 specjalistyczne. Najważniejszą wówczas instytucją medyczną była Akademia Nauk Lekarskich (1920-1930). Warto wskazać również na powstałe w 1921 roku Państwowy Instytut Farmaceutyczny i Państwowy Zakład Higieny².

Bez wątplenia dużą pomocą w rozwoju działalności medycznej służyły wydawane czasopisma z tej dziedziny. W latach 1918-1939 w Polsce ukazywało się 97 czasopism medycznych i farmaceutycznych, z których 14 powstało przed odzyskaniem niepodległości³. Najbardziej znaczącymi były pisma ogólnolekarskie, takie jak: „Gazeta Lekarska” (1921-1939), „Klinika Współczesna” (1933-1939), „Medycyna” (1927-1939), „Medycyna Praktyczna” (1927-1939), „Medycyna Współczesna” (1935-1939), „Nowiny Lekarskie” (1918-1939), „Postęp Lekarski” (1918-1921), „Tętno Medycyny” (1933), „Warszawskie Czasopismo Lekarskie” (1924-1939), „Wiadomości Lekarskie” (1928-1939)⁴, „Polska Gazeta

¹ S. Ciechanowski, *Nauki lekarskie*, w: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa. 1918-1928*, Kraków 1928, s. 601-614.

² G. Wrona, *Naukowe czasopisma medyczne i farmaceutyczne w Polsce w latach 1918-1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2001, z. 1, s. 29-62.

³ Tamże, s. 34-35.

⁴ J. Wnęk, *Recenzje polskich książek z zakresu medycyny w latach 1918-1939*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2013, nr 2, s. 57.

Lekarska” (1922-1939), „Nowiny Społeczno-Lekarskie” (1927-1939), „Lekarz Polski” (1925-1939)⁵.

Ważną rolę odgrywały także czasopisma o zawężonej tematyce, popularyzujące niektóre specjalizacje. Były to periodyki poświęcone m.in.: dermatologii i wenerologii, neurologii, otolaryngologii, okulistyce, fizjatrii (dzisiejsza pulmonologia) czy pediatrii⁶. Jak podkreśla Magdalena Paciorek, w tym okresie w odniesieniu do prasy medycznej stosowano bardzo zróżnicowaną kategoryzację i sklasyfikować można je najprościej pod względem formy (naukowe, popularne, poradnikowe) i pod względem treści (ogólnolekarskie, specjalistyczne bądź „specjalne” – „fachowe”)⁷.

W latach 1918-1939 periodyki medyczne, oprócz „fachowych” zagadnień lekarskich, podejmowały również problematykę alkoholizmu, zwracając baczną uwagę na zapobieganie i leczenie tego nałogu wśród dzieci i młodzieży. Artykuły na ten temat pojawiały się m.in. w: „Pediatrii Polskiej”, „Opiece nad Dzieckiem”, „Opiekunie Społecznym”, „Orędowniku Zdrowia”. Publikowane były także teksty odnoszące się do alkoholizmu wśród osób dorosłych, jak chociażby w czasopismach „Pielęgniarka Polska”⁸, „Higiena Ciała i Sport” czy w „Orędowniku Zdrowia”.

Przede wszystkim trzeba jasno podkreślić, że w czasopiśmiennictwie medycznym z tego okresu pojawiały się artykuły dotyczące alkoholizacji dzieci i młodzieży w oparciu o przeprowadzone wśród nich badania. Jednym z pierwszych pism, na łamach którego poruszono zagadnienie alkoholizmu wśród najmłodszych była „Pediatria Polska”. Czasopismo ukazywało się od 1921 do 1939

⁵ B. Szczepańska, *Szkolny wymiar kultury zdrowotnej w społecznym dyskursie lekarzy w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej w życiu współczesnego człowieka*, pod red. A. Kaźmierczyka, J. E. Kowalskiej, A. Maszorek-Szymali i A. Makarczuk, Łódź 2016, s. 215-227.

⁶ J. Wnęk, s. 57.

⁷ M. Paciorek, *Problematyka rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa medycznego w latach międzywojennych ze szczególnym uwzględnieniem prasy higienicznej*, „Medycyna Nowożytna” 2006, nr 1-2, s. 93-124.

⁸ Np. A. Dawnarowiczowa, *Z zagadnień alkoholizmu*, „Pielęgniarka Polska” 1939, nr 2, s. 42-45. Czasopismo „Pielęgniarka Polska” było wydawane w latach 1929-1939. Uchwałę o jego edycji podjęli delegaci III Walnego Zjazdu Polskiego Stowarzyszenia Pielęgniarek Zawodowych, który odbył się w 1928 roku. Redaktor naczelną miesięcznika przez cały czas ukazywania się była Hanna Chrzanowska, absolwentka II kursu Warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa, a jej zastępczynią do maja 1931 roku była Jadwiga Suffczyńska, absolwentka Warszawskiej Szkoły Pielęgniarstwa i kursu dla dyplomowanych pielęgniarek w Bedford College przy uniwersytecie w Londynie. W skład komitetu redakcyjnego wchodził wybitni przedstawiciele polskiej medycyny i pielęgniarstwa, tacy jak: Bronisław Krakowski, Czesław Wroczyński, Władysław Szenajch, Marcin Kacprzak, Zofia Szlenkier, Maria Babicka, Helena Nagórska, Jadwiga Romanowska, S. Gołębianka, Zofia Zawadzka, Aleksander Rosner, Magdalena Epstein, Maria Starowieyska, Karol Jonscher, Janusz Zeyland, Elżbieta Rabowska, Maria Mochnacka, Lucjan Węgrzynowski, Aleksandra Dąmbska. Zob.: K. Łukasz-Paluch, G. A. Franek, *Rodowód czasopisma „Pielęgniarka Polska” – życie i działalność redaktor naczelnej*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2007, nr 2-3, s. 86-90; Wirtualne Muzeum Pielęgniarstwa, <http://www.wmpp.org.pl/pl/wydawnictwa-pielęgniarskie/czasopisma/pielęgniarka-polska.html>, [dostęp: 25 października 2023].

roku i stanowiło kontynuację edytowanego w latach 1908-1920 „Przeglądu Pediatrycznego”. W okresie Drugiej Rzeczypospolitej „Pediatria Polska” wychodziła w Warszawie nakładem Wydziału Higieniczno-Lekarskiego Polskiego Komitetu Pomocy Dzieciom⁹ jako dwumiesięcznik. W warszawskiej redakcji znaleźli się Mieczysław Michałowicz i Władysław Szenajch, w lwowskiej – Franciszek Groër, w wileńskiej – Wacław Jasiński i w poznańskiej – Karol Jonscher. Stałymi współpracownikami czasopisma z Warszawy, Łodzi, Poznania, Lwowa, Krakowa czy Buska-Zdroju byli m.in.: Marceli Gromski, Marta Erlichówna, Henryk Goldszmit – Janusz Korczak, Stanisław Łyskawiński, Remigiusz Stankiewicz, Henryka Frenkel, Tadeusz Mogilnicki, Szymon Starkiewicz, Władysław Bujak, Stanisław Progulski i Bolesław Krysiwicz.

Wracając do zagadnień alkoholizmu dzieci i młodzieży trzeba wskazać, że w „Pediatrii Polskiej” w roku 1922 ukazał się artykuł Marcelego Gromskiego, który powołał się na badania nad podawaniem alkoholu niemowlętom, przeprowadzone przez Mariana Roszkowskiego jeszcze w czasach zaborów¹⁰.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego informacje o spożywaniu alkoholu przez dzieci i młodzież pojawiły się kilkakrotnie w czasopiśmie poświęconym ochronie macierzyństwa, opiece nad dziećmi i młodzieżą, pt. „Opieka nad Dzieckiem”; ukazywało się ono w latach 1923-1932 i było dwumiesięcznikiem wydawanym nakładem Wydziału Higieniczno-Lekarskiego Polsko-Amerykańskiego Komitetu Pomocy Dzieciom. Uchwałę o edycji czasopisma podjęto w roku 1922 na I Zjeździe Lekarzy Pediatrów Polskich. Redaktorami byli wybitni specjaliści opieki nad dziećmi, tacy jak: Władysław Szenajch, Mieczysław Michałowicz oraz Marceli Gromski. W skład komitetu redakcyjnego oprócz lekarzy wchodził pedagog, psycholog i organizatorzy instytucji opiekuńczych. Warto wspomnieć, że kontynuatorem „Opieki nad Dzieckiem” był miesięcznik „Życie Dziecka”, ukazujący się pod patronatem Polskiego Komitetu Opieki nad Dzieckiem w latach 1932-1937, a w latach 1938-1939 pt. „Życie Młodych”¹¹.

W 1924 roku na łamach „Opieki nad Dzieckiem” Józef Szmurło przedstawił wyniki badań ankietowych dotyczących spożywania alkoholu przez uczniów szkół powszechnych w Łodzi i Warszawie, które zostały przeprowadzone rok wcześniej¹². Po opublikowaniu danych statystycznych świadczących o nadmier-

⁹ Organizacja znana od 1919 roku jako Polsko-Amerykański Komitet Pomocy Dzieciom. W roku 1926 z inicjatywy Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej została przemianowana na Polski Komitet Pomocy Dzieciom. Cechą charakterystyczną dla nowego etapu działalności Komitetu było tworzenie szeregu wzorcowych instytucji o charakterze profilaktycznym. Do nich należały m.in. stacje opieki nad matką i dzieckiem, Towarzystwo „Kropla mleka” czy ambulatoria. Zob. J. Majchrzyk-Mikuła, *Rodzina w polityce społecznej II Rzeczypospolitej. Analiza wybranych kierunków działań*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, nr 2, s. 83-99.

¹⁰ M. Gromski, *Alkohol a dziecko*, „Pediatria Polska” 1922, z. 1, s. 21-32.

¹¹ B. Szczepańska, s. 221; Ł. Kabzińska, K. Kabziński, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2012, nr 4, s. 13.

¹² J. Szmurło, *O używaniu napojów wysokowych przez dziecię szkół powszechnych w Warszawie*, „Opieka nad Dzieckiem” 1924, nr 5, s. 206-213.

nym picciu, a nawet upijaniu się dzieci i młodzieży, Szmurło zauważył, że z chwilą wprowadzenia obowiązku szkolnego państwo powinno chronić nieletnich przed „zarazą” alkoholizmu. Autor zaproponował, że upijających się uczniów należy kierować do specjalnych oddziałów szkolnych lub zakładów przeznaczonych dla dzieci „przejawiających złe skłonności”. Stwierdził, że najważniejszym zadaniem szkoły powszechnej było organizowanie przy pomocy urzędów administracji centralnej i terenowej, „zakładów wychowawczych dla dzieci ze złymi skłonnościami do jakich dzieci, oddające się pijaństwu stanowczo należą”¹³.

Ponadto Józef Szmurło z przykrością skonstatował, że w Polsce nie było zakładu wychowawczego, do którego można by było skierować dzieci odebrane rodzicom, którzy je demoralizowali. Brakowało także sędziów dla nieletnich. Jego zdaniem, w głównej mierze, aby „wykorzenić” pijaństwo w szkole, należało najpierw zwalczać alkoholizm wśród dorosłych¹⁴.

Kolejne badania nad alkoholizmem dzieci i młodzieży zostały opublikowane w roku 1925, a opracował je Bronisław Miklaszewski. Przedstawił wyniki swoich badań, przeprowadzonych wśród uczniów szkół powszechnych w Łodzi z 1923 roku¹⁵. W tym samym roku na łamach „Opieki nad Dzieckiem” Kazimiera Berkanówna, działając na zlecenie Związku Nauczycieli Abstynentów¹⁶, zaprezentowała wyniki z ankiety z ośmiu szkół poznańskich¹⁷. W roku 1927 autorem kolejnego artykułu w „Opiece nad Dzieckiem” był burmistrz Praszki Ignacy Kowalczyk. W tekście zatytułowanym *O alkoholizmie wśród dzieci* zaprezentował wyniki badań przeprowadzonych w 1926 roku wśród nieletnich pochodzących z różnych środowisk¹⁸. Natomiast w 1928 roku Stanisława Adamowiczowa skupiła się na badaniach przeprowadzonych na przełomie lat 1926/1927 przez Oddział Statystyczny Państwowej Szkoły Higieny wśród uczniów szkół powszechnych, gimnazjów i seminariów nauczycielskich¹⁹.

Problematykę alkoholizmu podejmował także „Opiekun Społeczny”, który ukazywał się od 1 października 1936 do lipca 1939 roku. Wydawany był przez Wydział Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego magistratu Warszawy. Pierwszą redaktorką była Helena Jawidzyk, kierowniczką XI Ośrodka Opieki w Warszawie. W maju 1937 roku redaktorem został publicysta i działacz niepodległościowo-polityczny Tytus Wincenty Czaki. Redakcja i administracja czasopisma

¹³ Tamże, s. 212.

¹⁴ Tamże, s. 212-213.

¹⁵ B. Miklaszewski, *Alkoholizm u dzieci szkół powszechnych miasta Łodzi*, „Opieka nad Dzieckiem” 1925, nr 2, s. 77-83.

¹⁶ O Związku Nauczycieli Abstynentów szerzej napisała Izabela Krasieńska. Zob. I. Krasieńska, *Działalność Związku Nauczycieli Abstynentów w latach 1924-1939*, w: *W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania. Uczeń – szkoła – nauczyciel*, pod red. K. Dormus i R. Ślęczki, Kraków 2012, s. 492-505.

¹⁷ K. Berkanówna, *Alkoholizm wśród dzieci i młodzieży*, „Opieka nad Dzieckiem” 1925, nr 6, s. 341-353.

¹⁸ I. Kowalczyk, *O alkoholizmie wśród dzieci*, „Opieka nad Dzieckiem” 1927, nr 3, s. 154-165.

¹⁹ S. Adamowiczowa, *Ze studiów nad alkoholizmem wśród dzieci*, „Opieka nad Dzieckiem” 1928, nr 1, s. 22-39.

mieściły się w XI Ośrodku Opieki w Warszawie przy ulicy Pierackiego 18, a od 1937 roku w Wydziale Opieki Społecznej i Zdrowia Publicznego w Warszawie przy ulicy Złotej 74. Pismo tłoczono w Drukarni Miejskiej w Warszawie przy ulicy Miodowej 23. Charakterystyczną jego cechą była monotematyczność polegająca na tym, że w wielu artykułach poruszany był ten sam problem, ale ukazywany w różnych kontekstach²⁰. Na łamach „Opiekuna Społecznego” skupiano się przede wszystkim na formach opieki nad matką i dzieckiem²¹. Podejmowano również problematykę alkoholizmu. Przykładem może być rok 1937, a to ze względu na odbywający się wówczas XXI Międzynarodowy Kongres Przeciwalcoholowy w Warszawie²².

Na łamach tego periodyku rozważano problem alkoholizmu w naszym kraju, a ważny artykuł z tego zakresu wyszedł spod pióra Mikołaja Skiby. Nosił on tytuł *Alkoholizm w Polsce*. Autor przybliżył czytelnikom statystykę spożywania alkoholu w latach 1925-1935, a także wskazał, ile wypito trunków w innych krajach. Skiba dzięki temu doszedł do wniosku, że źródeł alkoholizmu można było doszukiwać się nie wśród ludzi ubogich, ale wśród zamożniejszych warstw społeczeństwa i tam głównie należało wdrożyć profilaktykę antyalcoholową²³.

Periodyk podjął również zagadnienie zwalczania alkoholizmu. Zygmunt Rozen zauważył, że alkoholizm przyczyniał się do rozpowszechnienia i spotęgowania innych „klęsk społecznych”, jak gruźlica i choroby weneryczne. Stwierdził, że w walce z tym nałogiem napotymano na znacznie większe trudności, niż w przypadku wyżej wymienionych chorób. Pisał:

O ile w stosunku do innych chorób społecznych panuje wśród wszystkich warstw społecznych należyte zrozumienie grożącego niebezpieczeństwa, o tyle w walce z alkoholizmem spotykamy się ze świadomie biernym ustosunkowaniem się nawet sfer inteligentnych do tego okropnego zła, jakie szerzy alkoholizm pod względem moralnym, zdrowotnym, społecznym i gospodarczym²⁴.

Zdaniem Rozena przyczyn takiej obojętności należało upatrywać w znacznym stopniu w tradycjach i pijackich zwyczajach, które utrudniały powstrzymanie się od spożywania alkoholu. Autor zauważył ponadto, że zapobieganie alkoholizmowi powinno obejmować cały okres życia człowieka. W pierwszym etapie, czyli w wieku dziecięcym, najważniejszą rolę odgrywały Stacje Opieki nad Matką i Dzieckiem, znajdujące się wówczas przy ośrodkach zdrowia. Rozen podawał, że lekarz tam pracujący, przede wszystkim powinien zwrócić uwagę, np. w przypadku gruźlicy, na zagadnienie alkoholizmu rodziców małego pacjenta. Natomiast gdy stwierdzono niedorozwój psychiczny lub fizyczny dziecka,

²⁰ Ł. Kabzińska, K. Kabziński, s. 13; [Stopka redakcyjna], „Opiekun Społeczny” 1938, nr 2, s. 33.

²¹ Zob. T. Dworecka, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny” wydawanego w latach 1936-1939*, „Medycyna Nowożytna” 2005, nr 12, z. 1-2, s. 181-200.

²² [Wstęp], „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 1.

²³ M. Skiba, *Alkoholizm w Polsce*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 17.

²⁴ Z. Rozen, *Zapobieganie w walce z alkoholizmem*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 8.

należało kierować je do specjalnej poradni pedologicznej oraz uświadamiać dorosłych o szkodliwości podawania dzieciom napojów alkoholowych:

Należy więc uświadomić rodziców i opiekunów, że napoje alkoholowe, podawane dzieciom nawet w nieznacznej ilości, wywołują u nich bezsenność, bóle i zawroty głowy, rozmaite choroby nerwowe, a nawet ataki padaczki. Bywały również notowane wypadki nagłego zgonu dzieci po upojeniu ich wódką podczas libacji²⁵.

Następnym etapem, jak sugerował Zygmunt Rozen, powinna być akcja profilaktyczna prowadzona w szkołach. Szczególne znaczenie odgrywały lekcje antyalkoholowe i zebrania rodzicielskie, na których należało poruszać sprawę spożywania napojów wysokoprocentowych. Ogromne korzyści mogły dać warsztaty pracy dla młodzieży bezrobotnej, jak również organizowanie towarzystw i instytucji społecznych o charakterze sportowym (kółka sportowe), wychowawczym (harcerstwo), ideowym (towarzystwa trzeźwościowe), samarytańskim (Czerwony Krzyż), kulturalno-oświatowym (biblioteki, czytelnie, świetlice, domy ludowe) oraz artystycznym (chóry, orkiestry, kółka dramatyczne). Ponadto w pracy profilaktycznej pomocne były ogródki działkowe oraz kolonie i półkolonie letnie. Zygmunt Rozen wskazywał ponadto na poradnie eugeniczne, poradnie przedślubne i przychodnie przeciwalkoholowe. Znaczącą rolę w walce z alkoholizmem odgrywała również skuteczna propaganda w postaci odczytów z przeżroczami, wyświetlania filmów, kursy i wystawy przeciwalkoholowe. Niejednokrotnie akcja taka odnosiła pozytywny skutek, czego przykład podał w swoim artykule:

[...] po odczycie i wyświetleniu filmu propagandowego przeciw-wenerycznego w Stryju zgłosiła się do tamtejszych lekarzy Ubezpieczalni Społecznej znaczna liczba dotychczas nieleczących się zupełnie chorych wenerycznie. Podobny fakt zaobserwowałem osobiście. Po odczytach wygłoszonych przeze mnie w Centralnym Instytucie Wychowania Fizycznego, w świetlicach i w lokalach kilku szkół powszechnych, zgłosiła się do mnie dość znaczna liczba alkoholików, zwłaszcza ich żon i matek, z prośbą o radę i pomoc lekarską²⁶.

Czasopismo „Opiekun Społeczny” publikowało na swoich łamach także wymowne rysunki (obrazki), które przedstawiały zarówno „zdrową” rodzinę, jak również tę, w której nadużywało się alkoholu. Był to charakterystyczny wówczas przekaz, że osobą pijącą był głównie mąż i ojciec. Żona alkoholika oraz jego dzieci postrzegani byli jako osoby wystraszone, obawiające się agresywnych zachowań. Utrwalił się też obraz pijaka jako awanturnika i hulaki, a osoby niepijącej jako oszczędnej, która gromadziła w banku swoje pieniądze. Ponadto osoba niepijąca – w przeciwieństwie do alkoholika – zdrowo wypoczywała²⁷.

W czasopismach medycznych dużo pisano o alkoholizmie dorosłych²⁸, jak np. w miesięczniku „Higiena Ciała i Sport”. Ukazywał się we Lwowie w latach

²⁵ Tamże, s. 9.

²⁶ Tamże.

²⁷ Tamże, s. 7-15; J. Pluskowski, *Alkoholizm i wyplaty*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 46-50.

²⁸ Zob. np. S. Deresz, *O walce z alkoholizmem*, „Pielęgniarka Polska” 1929, nr 2, s. 1-5.

1925-1928. Początkowo redagowany był przez Zdzisława Steusinga. Periodyk poświęcony był propagowaniu higieny oraz literaturze i sztuce. W roku 1926 zakres tematyczny poszerzono o dział *Sport i Wychowanie Fizyczne*²⁹.

Na łamach pisma „Higiena Ciała i Sport” bardzo interesujące treści na temat alkoholizmu dorosłych przedstawił poznański lekarz Paweł Gantkowski³⁰ w roku 1927 i 1928. Autor w swoich rozważaniach podejmował dwa ważne tematy: *Czy można i warto leczyć alkoholików?*³¹ oraz *Co mogą zdziałać samorządy w walce z alkoholizmem?*³². Odnośnie pierwszej kwestii Gantkowski wskazywał, że alkoholik na drogę wstrzeźliwości mógł wejść przez „wstrząs uczuciowy, rozum i leczenie w specjalnych zakładach”. „Wstrząs uczuciowy”, zdaniem autora, następował w sytuacji utraty bliskiej osoby (żony, matki, dziecka) lub też z powodu zawodu miłostego. Wówczas alkoholik niejednokrotnie zmieniał tryb życia i swoje zapatrywania, odzyskiwał utracone częściowo siły fizyczne, uspokajał „wzburzony” ustrój nerwowy. Z kolei leczenie „drogą rozumową” mogło odbywać się przy pomocy lekarzy znających problem pijaństwa, którzy uświadamiając pacjentów o chorobie alkoholowej, w pewnym stopniu oddziaływali na ich wstrzeźliwość. Zdecydowanie trudniejsze było podjęcie leczenia. Zdaniem Pawła Gantkowskiego było to spowodowane zbyt małą liczbą specjalistycznych zakładów; autor wymienił jeden z nich w Tarnowskich Górach. Główne trudności przy organizowaniu takich lecznic nie polegały na braku funduszy, ale tkwiły w utrzymywaniu całkowitej abstynencji przez personel, począwszy od dyrektora – lekarza, po pracownika fizycznego. Ponadto, jak stwierdził Gantkowski, problemem w wytrwaniu w abstynencji mogło być dziedziczenie skłonności do alkoholu. Pomimo tego pisał, że należało leczyć alkoholików, a podjęcie tej kwestii stanowiło podstawę do „złagodzenia nędzy ekonomicznej i moralnej”³³.

Drugi temat poruszony w periodyku „Higiena Ciała i Sport” nawiązywał do prowadzonej przez samorząd miejski walki z alkoholizmem i był również analizowany przez Pawła Gantkowskiego. Po pierwsze autor zauważył, że władze lokalne zwracały uwagę nie tylko na nadmierny alkoholizm, ale także na prostytucję. Według Gantkowskiego rolą samorządów w walce z pijaństwem było zakładanie poradni dla spraw alkoholizmu lub stacji opiekuńczych na wzór zorganizowanej przez niego w Poznaniu. Jak podkreślał, tego typu poradnie miały kilka ważnych zadań. Po rozpoznaniu nałogu mogły wysyłać pacjentów do lecz-

²⁹ M. Paciorek, s. 112.

³⁰ Szerzej o jego pracy antyalkoholowej piszą: I. Krasieńska, *Paweł Gantkowski jako działacz trzeźwościowy (1905-1938)*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” 2014, t. 23, s. 9-26, <https://docplayer.pl/7970070-Pawel-gantkowski-as-a-temperance-activist-1905-1938.html>, [dostęp: 6 września 2023]; J. Biskupski, *Promowanie idei abstynencji w II Rzeczypospolitej jako przejaw patriotyzmu. Casus wybranych działaczy trzeźwościowych*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, nr 1, s. 219-222.

³¹ P. Gantkowski, *Czy można i warto leczyć alkoholików?*, „Higiena Ciała i Sport” 1928, nr 8, s. 3-5.

³² P. Gantkowski, *Co mogą zdziałać samorządy w walce z alkoholizmem?*, „Higiena Ciała i Sport” 1927, nr 25, s. 3-4.

³³ P. Gantkowski, *Czy można...*, s. 4.

nic dla alkoholików, które znajdowały się w Tarnowskich Górach i w Gościejowie. Poradnikom przypadała ponadto opieka nad rodziną alkoholika; podejmowano kwestie dotyczące „obchodzenia” się z nim w poszczególnych fazach życia. Kolejne zadanie poradni dla alkoholików dotyczyło ich kontaktu z towarzystwami trzeźwościami bez względu na fakt, czy były to towarzystwa bezwzględnej wstrzeźliwości, czy też częściowej, np. od trunków wysokoprocentowych. Gantkowski pisał: „Zdaje mi się, że istnienie poradni komunalnej wręcz przyczynić się będzie do tworzenia się towarzystw osób, które nie będąc abstynentami, ideą wstrzeźliwości gorąco się przejmą i dla dobra ojczyzny w kierunku wytrzeźwienia narodu współpracować zechcą”³⁴. Wskazywał, że poradnie powinny kontaktować się z kierownikami szkół miejskich, którzy w swojej pracy mieli do czynienia z alkoholizmem rodziców, zarządami i lekarzami kas chorych, ubezpieczalni społecznych, z władzami policyjnymi i z wydziałami opieki społecznej oraz instytucjami pośrednictwa pracy.

Kolejnym zadaniem samorządów w walce z alkoholizmem było zakładanie i prowadzenie bezalkoholowych jadłodajni ludowych i tzw. domków z mlekiem. Jadłodajnie ludowe nie musiały odznaczać się wysokim standardem, ale powinny być utrzymywane w czystości i zapewniać godziwą rozrywkę (gry towarzyskie, książki, muzyka). Ich zadaniem było zagwarantowanie gościom, a zwłaszcza robotnikom, spędzanie wolnego od zajęć czasu w kulturalnych warunkach. Kolejnym problemem, na jaki Gantkowski zwracał uwagę było organizowanie przez samorządy domków z mlekiem, gdzie można było także sprzedawać lemoniadę, a latem świeże i tanie owoce. Jak podawał autor, dobrym pomysłem niwelującym „okazję do picia” były również tzw. miejskie ruchome wózki obwożące orzeźwiający napoje bezalkoholowe, takie jak: zimna kawa, herbata, lemoniada, woda sodowa i zdrowe owoce. Miały one docierać do fabryk i wszędzie tam, gdzie się „większa liczba robotników zrzesza”. Gantkowski zauważył, że odpowiedzialnymi za te wszystkie działania powinny być wydziały do spraw ubogich lub wydziały opieki społecznej. Dla przykładu podał statut sekcji do walki z alkoholizmem magistratu łódzkiego, w którym nakreślono kierunki jej działalności. Należały do nich: opracowywanie statystyk dotyczących alkoholizmu; organizowanie lecznic dla alkoholików; opieka moralna nad nimi; krzewienie idei wstrzeźliwości przy pomocy wykładów, odczytów, prelekcji, specjalnych publikacji; zakładanie i prowadzenie bezalkoholowych jadłodajni³⁵.

Kolejnym czasopiśmie medycznym, podejmującym problematykę alkoholizmu wśród dorosłych był „Orędownik Zdrowia”. Ukazywał się w latach 1926-1931 z częstotliwością miesięczną i poświęcony był promowaniu higieny i ochronie zdrowia. Periodyk edytowany był początkowo w Poznaniu, a następnie w Warszawie. W skład redakcji wchodził: Paweł Gantkowski, Marcin Kacprzak, Czesław Wroczyński, Kazimierz Bagdach, Stanisław Kopczyński i inni³⁶.

³⁴ P. Gantkowski, *Co mogą działać samorządy...*, s. 3.

³⁵ Tamże, s. 3-4.

³⁶ M. Paciorek, s. 113.

Wydawcą miesięcznika było Polskie Lekarskie Towarzystwo Wydawnicze z siedzibą w Warszawie.

W roku 1927 „Orędownik Zdrowia”, w ramach obchodzonego corocznie ogólnopolskiego Tygodnia Propagandy Trzeźwości (1-8 lutego), przedstawił artykuł pt.: *Dlaczego należy walczyć z alkoholizmem?* Wymieniono w nim 12 zagrożeń, które powodowało nadmierne spożywanie trunków:

1. Napoje alkoholowe są szkodliwe. Nie dawaj wiary ogłoszeniom zachwalającym ich wartość odżywczą!
2. Alkohol odurza i wytwarza sztuczne pragnienie. Stąd wielu ludzi o słabej woli niepostrzeżenie przechodzi od umiarkowanego do nieumiarkowanego picia.
3. Na lekarstwo może tylko lekarz osobie dorosłej zapisać napój zawierający alkohol. Błędzisz, jeżeli używasz alkoholu jako lekarstwa na wszelkie dolegliwości własne lub cudze.
4. Używanie częste, chociażby umiarkowane, napojów alkoholowych osłabia odporność ciała przeciwko chorobom, działa ujemnie na układ nerwowy i serce, a przez to skraca życie.
5. Alkohol podnieca tylko, nie daje siły do dłuższej pracy, osłabia energię i moc panowania nad sobą, usuwa hamulce wstydu i bojaźni Bożej, podnieca najniższe żądzę człowieka, prowadzi do rozpusty i innych przestępstw.
6. „Trunki są powolną trucizną dla dorosłych, a silną dla młodych” – oto zdanie sławnego lekarza J. Śniadeckiego. Nie częstuj nigdy dzieci ani wódką, ani winem, ani piwem!
7. Dzieci pochodzące od ojców lub matek używających napojów alkoholowych bywają albo wątłego zdrowia, albo obciążone tępotą umysłu, albo też objawiają skłonność do pijaństwa, rozpusty i innych występków.
8. Używanie napojów alkoholowych zabija miłość Boga i bliźniego, prowadzi do samolubstwa i rozrzutności, naraża liczne rodziny na straszną nędzę, a pożytku nie przynosi pijącemu, tylko sprzedającemu. Jeżeli więc chcesz dojść do majątku, a uchronić siebie i dom swój od nędzy zawinionej, postanów sobie żyć na trzeźwo.
9. Alkohol już w małych dawkach spożyty osłabia bystrość umysłu, oraz trafność sądu i stąd bywa przyczyną wielu nieszczęść samochodowych, kolejowych i fabrycznych. Jeżeli więc twoja praca wymaga uwagi, pamięci i bystrości umysłu, unikaj nawet umiarkowanego picia.
10. Na wytwarzanie napojów alkoholowych marnuje się znaczną część zboża, owoców, cukru i ziemniaków. Państwo nasze ma z powodu alkoholizmu wielkie wydatki na więzienia, domy dla obłąkanych, szpitale i przytuliska i skutki wielu nieszczęść; państwo przez alkoholizm traci wiele jednostek utalentowanych i pożytecznych, a wobec zagranicy traci poważanie i zaufanie. Alkoholizm wychowuje samolubów ślepych i głuchych na potrzeby kra-

ju, zabija patriotyzm prawdziwy. To też walka z alkoholizmem jest wielkim obowiązkiem naszym narodowym i państwowym.

11. Alkoholizm nowoczesny jest plagą społeczną, przez którą cierpią winni i niewinni, cierpią jednostki, rodziny i państwo całe. Aby skutecznie walczyć o trzeźwość narodu, potrzeba reformy przestarzałych poglądów o potrzebie i pożyteczności napojów alkoholowych, potrzeba reformy niedobrych zwyczajów towarzyskich, potrzeba reformy gospód publicznych. Tego nie osiągną jednostki luzem chodzące, ku temu potrzeba silnych organizacji przeciwalkoholowych.
12. Nauka stwierdziła zwodnicze i niebezpieczne właściwości alkoholu; dziś bywa zbyt wiele sposobności do picia, a wola ludzka jest słaba; także umiarkowane picie jest zdradliwe; trudno jest zazwyczaj znaleźć granice dla rzeczywistego umiarkowania; stąd organizacje przeciwalkoholowe pouczone doświadczeniem wymagają dziś od swych członków przeważnie abstynencji, czyli wstrzeźliwości od wszelkich napojów alkoholowych. Kto mało pije, temu ta ofiara dla Boga, ojczyzny i bliskich trudną być nie powinna; kto wiele lub często pije i jest bliski nałogu, dla takiego jedyną deską ratunku jest abstynencja i praca w organizacji abstynenckiej³⁷.

W tym samym numerze „Orędownika Zdrowia” opublikowano dwa kolejne artykuły dotyczące propagowania trzeźwości. Pierwszy z nich pt.: *O szczęście w ognisku domowym* przedstawiał udane małżeństwo, które daje przykład życia w trzeźwości swoim dzieciom. Jak zauważono „w takich warunkach [dom rodzinny] staje się dla dzieci [...] przedsmakiem nieba na ziemi”³⁸.

Drugi tekst pt.: *Gościnność, a alkohol*, którego autorem jest ks. Kazimierz Niesiołowski³⁹ dotyczył natomiast tradycji częstowania gości alkoholem. Duchowny stwierdził, że jeżeli alkoholizm łączy się stale z gościnnością, to trudno z nim walczyć. Ponadto ks. Niesiołowski zastanawiał się, czy gościnność bez wódki, piwa czy wina jest w ogóle możliwa:

O ile chodzi o przyjmowanie okolicznościowe znajomego, przyjaciela, krewnego lub obcego wprawdzie, lecz miłego gościa, sprawa nie przedstawia zbyt-nych trudności. Należy w takich warunkach okazać dobre serce, i o ile jest pora po temu, poczęstować stosownie do przysłowia „czym chata bogata, tym rada” [...] jeżeli chodzi o podanie napoi bezalkoholowych, to niekoniecznie muszą to być napoje fabryczne, nieraz wątpliwej wartości. Szklanka herbaty, dobrze przyrządzonej (na sposób rosyjski), może być gościowi podana niemal o każdej porze, dnia zimą i latem, nie wymaga przedtem zbyt-nych zachodów. Na podwieczorek, kawa będzie zapewne miłszą niejednemu gościowi. Latem łatwo posłużyć gościowi chłodną lemoniadą, przyrządzoną z wody źródlanej lub mineralnej i soków owocowych wzgl.[ędnie] cytryny⁴⁰.

³⁷ *Tydzień Propagandy Trzeźwości 1-8 lutego 1927 r. Dlaczego należy walczyć z alkoholizmem?*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 15.

³⁸ *O szczęście w ognisku domowym*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 18.

³⁹ Píše o nim Andrzej Gulczyński. Zob. A. Gulczyński, *Ks. prałat Kazimierz Niesiołowski. 1873-1949*, Pleszew 1995.

⁴⁰ K. Niesiołowski, *Gościnność, a alkohol*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 18-19.

Podobnego zdania był Marcin Kacprzak, który w 1927 roku w numerze siódmym „Orędownika Zdrowia” podawał, że pije się: „na weselu, pije się na pogrzebie, pije się na Boże Narodzenie i na Wielkanoc, pije się w poście i na zapusty, pije się na jarmarku i na odpuszcie, pije się z radości i ze smutku, pije się zawsze i wszędzie, gdzie tylko nadarzy się sposobność, a jak tej sposobności nie ma, to ją sobie łatwo stwarzamy”⁴¹. W dalszej części artykułu Kacprzak nakreślił smutny obraz pijaństwa, nie tylko wśród dorosłych, ale również dzieci. Z nieukrywaną goryczą, ale zarazem niezwykle trafnie podsumował swoje rozważania, że: „wódka uszczęśliwia jedynie szynkarzy”⁴².

Na podstawie przedstawionych w artykule wybranych czasopism medycznych można stwierdzić, że problematyka alkoholizmu była ważnym zagadnieniem nie tylko z punktu widzenia medycznego, ale także społecznego. Autorzy zachęcali do zmiany przyzwyczajzeń i okazywania gościnności bez podawania trunków. Propagowali zakładanie lokali bezalkoholowych. Zachęcali do podjęcia leczenia w zakładach zamkniętych w Gościejewie i Tarnowskich Górach lub przynajmniej zgłoszenia się do poradni, gdzie alkoholik i jego rodzina mogli liczyć na pomoc doświadczonych lekarzy oraz wsparcie towarzyszt przeciwalkoholowych. Uważali, że bardzo istotne jest wychowanie młodego pokolenia w duchu trzeźwości, co w odrodzonej Polsce było sprawą pierwszorzędą i konieczną.

Bibliografia:

- Adamowiczowa Stanisława, *Ze studiów nad alkoholizmem wśród dzieci*, „Opieka nad Dzieckiem” 1928, nr 1, s. 22-39.
- Berkanówna Kazimiera, *Alkoholizm wśród dzieci i młodzieży*, „Opieka nad Dzieckiem” 1925, nr 6, s. 341-353.
- Biskupski Jacek, *Promowanie idei abstynencji w II Rzeczypospolitej jako przejaw patriotyzmu. Casus wybranych działaczy trzeźwościowych*, „Biografistyka Pedagogiczna” 2019, nr 1, s. 213-233.
- Ciechanowski Stanisław, *Nauki lekarskie*, w: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa. 1918-1928*, Kraków 1928, s. 601-614.
- Dawnarowiczowa Anastazja, *Z zagadnień alkoholizmu*, „Pielęgniarka Polska” 1939, nr 2, s. 42-45.
- Deresz Stanisław, *O walce z alkoholizmem*, „Pielęgniarka Polska” 1929, nr 2, s. 1-5.
- Dworacka Teresa, *Formy opieki nad matką i dzieckiem w Warszawie na łamach miesięcznika „Opiekun Społeczny”* wydawanego w latach 1936-1939, „Medycyna Nowożytna” 2005, z. 1-2, s. 181-200.
- Gantkowski Paweł, *Co mogą zdziałać samorządy w walce z alkoholizmem?*, „Higiena Ciała i Sport” 1927, nr 25, s. 3-4.
- Gantkowski Paweł, *Czy można i warto leczyć alkoholików?*, „Higiena Ciała i Sport” 1928, nr 8, s. 3-5.
- Gromski Marcei, *Alkohol a dziecko*, „Pediatria Polska” 1922, z. 1, s. 21-32.
- Gulczyński Andrzej, *Ks. prałat Kazimierz Niesiołowski. 1873-1949*, Pleszew 1995.

⁴¹ M. Kacprzak, *Pić czy nie pić?*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 7, s. 101.

⁴² Tamże, s. 100-103.

- Kabzińska Łucja, Kabziński Krzysztof, *Wybrane aspekty zagrożonego dzieciństwa w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki Społeczne” 2012, nr 4, s. 11-43.
- Kacprzak Marcin, *Pić czy nie pić?*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 7, s. 101-103.
- Kowalczyk Ignacy, *O alkoholizmie wśród dzieci*, „Opieka nad Dzieckiem” 1927, nr 3, s. 154-165.
- Kraśńska Izabela, *Działalność Związku Nauczycieli Abstynentów w latach 1924-1939*, w: *W kręgu dawnych i współczesnych teorii wychowania. Uczeń – szkoła – nauczyciel*, pod red. Katarzyny Dormus i Ryszarda Ślęczki, Kraków 2012, s. 492-505.
- Kraśńska Izabela, *Paweł Gantkowski jako działacz trzeźwościowy (1905-1938)*, „Poznańskie Zeszyty Humanistyczne” 2014, t. 23, s. 9-26, <https://docplayer.pl/7970070-Pawel-gantkowski-as-a-temperance-activist-1905-1938.html>.
- Lukasz-Paluch Krystyna, Franek Grażyna Anna, *Rodowód czasopisma „Pielęgniarka Polska” – życie i działalność redaktor naczelnej*, „Problemy Pielęgniarstwa” 2007, nr 2-3, s. 86-90.
- Majchrzyk-Mikołaj Joanna, *Rodzina w polityce społecznej II Rzeczypospolitej. Analiza wybranych kierunków działań*, „Wychowanie w Rodzinie” 2018, nr 2, s. 83-99.
- Miklaszewski Bronisław, *Alkoholizm u dzieci szkół powszechnych miasta Łodzi*, „Opieka nad Dzieckiem” 1925, nr 2, s. 77-83.
- Niesiołowski Kazimierz, *Gościnność, a alkohol*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 18-19.
- O szczęście w ognisku domowym*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 18.
- Paciorek Magdalena, *Problematyka rozwoju polskiego czasopiśmiennictwa medycznego w latach międzywojennych ze szczególnym uwzględnieniem prasy higienicznej*, „Medycyna Nowożytna” 2006, nr 1-2, s. 93-124.
- Pluskowski Józef, *Alkoholizm i wypłaty*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 46-50.
- Rozen Zygmunt, *Zapobieganie w walce z alkoholizmem*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 7-15.
- Skiba Mikołaj, *Alkoholizm w Polsce*, „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 16-24.
- [Stopka redakcyjna], „Opiekun Społeczny” 1938, nr 2, s. 33.
- Szczepańska Beata, *Szkolny wymiar kultury zdrowotnej w społecznym dyskursie lekarzy w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Pedagogiczny wymiar kultury fizycznej i zdrowotnej w życiu współczesnego człowieka*, pod red. Arkadiusza Kaźmierczyka, Jolanty E. Kowalskiej, Anny Maszorek-Szymali i Anny Makarczuk, Łódź 2016, s. 215-227.
- Szurto Józef, *O używaniu napojów wysokokowych przez dlatwę szkół powszechnych w Warszawie*, „Opieka nad Dzieckiem” 1924, nr 5, s. 206-213.
- Tydzień Propagandy Trzeźwości 1-8 lutego 1927 r. Dlaczego należy walczyć z alkoholizmem?*, „Orędownik Zdrowia” 1927, nr 2, s. 15.
- Wirtualne Muzeum Pielęgniarstwa, <http://www.wmpp.org.pl/pl/wydawnictwa-pielegniarskie/czasopisma/pielegniarka-polska.html>.
- Wnęk Jan, *Recenzje polskich książek z zakresu medycyny w latach 1918-1939*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2013, nr 2, s. 56-68.
- Wrona Grażyna, *Naukowe czasopisma medyczne i farmaceutyczne w Polsce w latach 1918-1939*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2001, z. 1, s. 29-62.
- [Wstęp], „Opiekun Społeczny” 1937, nr 12, s. 1.

Jacek Biskupski

Alkoholizm na łamach wybranych czasopism medycznych w dwudziestoleciu międzywojennym

W latach 1918-1939 w Polsce ukazywało się 97 czasopism medycznych i farmaceutycznych. Edytowano je głównie z myślą o lekarzach, pielęgniarkach, farmaceutach czy osobach zainteresowanych higieną. Sięgali po nie również nauczyciele i duchowieństwo oraz pozostali czytelnicy, chcący poszerzyć swoją wiedzę z zakresu medycyny czy higieny. Na ich łamach podejmowane były również, interesujące autora niniejszego artykułu, zagadnienia dotyczące alkoholizmu wśród społeczeństwa polskiego. Przedmiotem artykułu jest analiza zawartości wybranych periodyków medycznych wydawanych w Drugiej Rzeczypospolitej pod kątem alkoholizmu, jego leczenia i prób przezwyciężania nałogu. Kwerendą objęto następujące tytuły: „Higiena Ciała i Sport”, „Opieka nad Dzieckiem”, „Opiekun Społeczny”, „Orędownik Zdrowia”, „Pediatria Polska” i „Pielęgniarka Polska”. Zrezygnowano z analizy zawartości treściowej czasopism *stricte* lekarskich oraz fachowych periodyków, odnoszących się do jednej bądź kilku pokrewnych specjalizacji medycznych. Na łamach wymienionych pism, obok lekarzy, np. Marcina Kacprzaka, Zygmunta Rozena czy Marceliego Gromskiego, artykuły poświęcone alkoholizmowi publikowali również, co jest godne podkreślenia, znani działacze abstynency: Kazimiera Berkanówna, ks. Kazimierz Niesiołowski, Mikołaj Skiba czy Paweł Gantkowski.

Słowa kluczowe: prasa medyczna, alkoholizm, abstynencja, Polska, XX wiek

Alcoholism in the pages of selected medical journals in the Inter-war period

There were 97 medical and pharmaceutical journals published in Poland between 1918 and 1939. They were edited mainly for doctors, nurses, pharmacists or people interested in hygiene. They were also used by teachers and clergy, as well as other readers wishing to expand their knowledge of medicine or hygiene. They also discussed issues of interest to the author of this article, concerning alcoholism among Polish society. The object of this article is to analyse the content of selected medical periodicals published in the Second Republic of Poland in terms of alcoholism, its treatment and attempts to overcome the addiction. The following titles were included in the query: "Body Hygiene and Sport", "Child Care", "Social Guardian", "Health Advocate", "Polish Pediatrics" and "Polish Nurse". The analysis of the content of strictly medical journals and professional periodicals relating to one or several related medical specializations was omitted. In the above-mentioned magazines, apart from doctors, e.g. Marcin Kacprzak, Zygmunt Rozen or Marcelli Gromski, articles on alcoholism were also published, which is worth emphasizing, by well-known abstinence activists Kazimiera Berkanówna, ks. Kazimierz Niesiołowski, Mikołaj Skiba and Paweł Gantkowski.

Key words: medical press, alcoholism, abstinence, Poland, 20th century

Data zgłoszenia tekstu: 14.09.2023

Data akceptacji tekstu: 06.11.2023

